

ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ В ПОДКРЕПА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА

Доц. Петя Иванова

Стопанска академия „Димитър А. Ценов“ – Свищов

Резюме. Статията разглежда начините, чрез които устойчивият туризъм се имплементира в образованието. Идентифицира се необходимостта от това инкорпориране и се очертават съществени компоненти, чрез които може да се осъществи в образованието по туризъм. *Обект на изследването* е висшето образование в туризма, а негов *предмет* е имплементиране на знания, умения и компетенции у обучаемите към устойчиво развитие на сектора. *Основната теза на автора е*, че внедряването на целите на устойчивото развитие в обучението по туризъм и изграждането на нов начин на мислене оказват влияние върху бъдещите способности на професионалистите в сектора за постигане на дългосрочната му жизнеспособност.

На базата на проучвания на съществуващата литература, както и на основата на собствен научно-преподавателски опит е изграден и предложен концептуален модел за образование към устойчиво туристическо развитие. Като резултат на изследването също така са представени добри международни практики и възможности за образование в посока устойчив туризъм.

Ключови думи: висше образование; устойчиво развитие на туризма; цели на устойчивото развитие; мултидисциплинарен характер на туризма

Въведение

Съвременната ситуация с пандемията от COVID19 подчерта уязвимостта на туризма и още по-категорично се очерта необходимостта от устойчивост и способност за дългосрочно развитие, в това число и справяне с турбуленции и кризисни ситуации. Ключова роля в процеса имат знанията, уменията и компетенциите на кадрите в туризма. Ето защо педагогиката за устойчив туризъм трябва да придружава цялостния процес, особено по отношение на професионалните умения на студентите, необходими за гарантиране на дългосрочната жизнеспособност на сектора. Авторът отстоява разбирането, че реализирането на намеренията за образование към устойчивост предоставя на завършващите необходимите концептуални умения, необходими им, за да

са бъдещите лидери не само за този икономически сектор, но и в създаването на един по-устойчив свят.

Един от смислените подходи към внедряване на устойчивостта в образованието е свързан с мултидисциплинарния характер на туризма. Тази идея е намерила място в разбирането, че най-добре се преследва устойчивост чрез мултидисциплинарно сътрудничество, което позволява надеждно разглеждане на разнообразния набор от въздействия върху околната среда, които съществуват в бизнес контекст. В рамките на различни преподавани дисциплини академичният преподавател има възможност да интегрира мисленето за устойчивост. Както в рамките на аудиторната заетост, така и в извънаудиторната и при разработване на курсови задания, бизнес проектите следва да се както екологично щадящи, така и социално отговорни. Премества се интегрирането на мисленето за устойчивост в основите на икономическо образование.

1. Релацията образование – устойчиво развитие на туризма

Стремешът към устойчивото развитие на туризма предполага такъв тип решения, при които настоящото поколение не накърнява възможността на бъдещите поколения да задоволяват своите потребности. Базира се на триединен подход, който осигурява баланс между икономически, екологични и социални цели. Призната е двустранната връзка на туризма към аспектите на устойчивото развитие и като цяло – ролята му за напредъка на обществото (Ivanova 2006).

Кризата с COVID-19 показва, че туризмът е много крехък и уязвим и това силно се прояви в страни, които са зависими от този сектор. Провокиран бе важен дебат относно промяна на модела към такъв, който е балансиран, приобщаващ, справедлив и базиран на по-устойчиви ценности. Програмата „Дневен ред 2030“ също дава рамка за възстановяване на сектора. Бъдещето на туризма по отношение на кризите и изменението на климата е несигурно. Група автори основателно защитават тезата относно приобщаващо изграждане на устойчивост, основана на иновации (Sharma, Thomas, & Paul 2021). В тази връзка, преминаването към нов модел на туризъм изисква системата на висшето образование да формира у студентите специфични умения за новаторско мислене. Това разбиране се открива преобладаващо в научните дискусии и академичните публикации, но не се открива достатъчна яснота в прилаганите стратегии и концепции. Необходимите промени трябва да са въплътени в учебните планове, за да се осъществят хуманистичните принципи и роля на университетите, а не да са в позицията на опортюнистичен инструмент. По този начин така наречените от Tribe „философски практики“ ще могат да ръководят необходимата промяна (Tribe 2002).

Най-общо, устойчивото развитие се основава на идеята да има справедливо разпределение на разходите и ползите от използването на ресурсите, така че нуждите на бъдещите поколения да се вземат предвид при днешните икономически решения. Своеобразен фундамент на концепцията в наши дни са приетите през септември 2015 г. от всички държави членки на Организацията на обединените нации (ООН) цели за устойчиво развитие (Sustainable Tourism Goals) (вж. табл. 1). Седемнадесетте цели на устойчивото развитие са разработени и заменят предишни цели на хилядолетието за развитие от 2000 г. Актуализации на новите цели за устойчиво развитие включват цел за качествено образование (цел №4), достоен труд и икономически растеж (цел №8), както и индустрия, иновации и инфраструктура (цел №9).

Таблица 1. Цели на устойчивото развитие

№	Цел на устойчивото развитие
1.	Слагане край на бедността във всичките ѝ форми навсякъде.
2.	Прекратяване на глада, постигане на продоволствена сигурност и подобро хранене и насърчаване на устойчиво селско стопанство.
3.	Осигуряване на здравословен живот и насърчаване благосъстоянието за всички на всички възрасти.
4.	Осигуряване на приобщаващо и справедливо качествено образование и насърчаване на възможностите за учене през целия живот за всички.
5.	Постигане на равенство между половете и овластяване на всички жени и момичета.
6.	Осигуряване на наличност и устойчиво управление на водата и канализацията за всички.
7.	Осигуряване на достъпна, надеждна, устойчива и модерна енергия за всички.
8.	Насърчаване на устойчив и приобщаващ икономически растеж, пълна и продуктивна заетост и достоен труд за всички.
9.	Изграждане на устойчива инфраструктура, насърчаване на приобщаваща и устойчива индустриализация и насърчаване на иновациите.
10.	Намаляване на неравенството във и между страните.
11.	Градовете и населените места да са приобщаващи, безопасни и устойчиви.
12.	Осигуряване на устойчиви модели на потребление и производство.
13.	Предприемане на спешни действия за борба с изменението на климата и неговите въздействия (в съответствие с Рамковата конвенция на ООН за изменението на климата).
14.	Опазване и устойчиво използване на океаните, моретата и морските ресурси за устойчиво развитие.
15.	Защита, възстановяване и насърчаване на устойчивото използване на сухоземните екосистеми, устойчиво управление на горите, борба с опустияването и спиране и обръщане на деградацията на земята, загуба на биоразнообразие.

16.	Насърчаване на мирни и приобщаващи общества за устойчиво развитие, осигуряване на достъп до правосъдие за всички и изграждане на ефективни, отговорни и приобщаващи институции на всички нива.
17.	Укрепване на средствата за изпълнение и съживяване на глобалното партньорство за устойчиво развитие.

Източник: United Nations; <https://sdgs.un.org/goals>

Централни теми и концепции за разбиране на устойчивостта са (Parker 2012):

– балансиране взаимоотношенията между хората, планетата и реализирането на печалба;

– корпоративна социална отговорност;

– качество на живот, поддържано от различни форми на капитал;

– политика и правителство;

– интегративен мениджмънт;

– етика, ценности, социално равенство и справедливост.

Туризмът е един от секторите с най-силна взаимовръзка с целите на устойчивото развитие. Неслучайно, като израз на важността на този сектор за устойчивото развитие и с цел насочване на вниманието на световната общност към трансформация към устойчивост ООН обяви 2017 година за *Международна година за устойчив туризъм за развитие*. Глобалното осъзнаване, трансформация и интегриране на целите за устойчиво развитие в обучението по туризъм е израз на отговорност за принос в дългосрочния успех на тази концепция. Висшите училища трябва да осигурят знанията и уменията да действат отговорно за развитие на устойчив туризъм, на базата на триединната линия от икономически, екологични и социални цели (Ivanova & Stankova 2021).

Прегледът на специализираната литература по темата установи, че сред някои учени съществуват опасения, че „внедряването на устойчивостта в учебните програми би означавало намаляване на стандартно бизнес/управленско съдържание за туризма“ (Willson, Von der Heide, Lamberton, & Morrison, 2012). Този скептицизъм може да се отдаде на неразбирането на широкия контекст на устойчивостта сред определени среди. Основните принципи на устойчивостта, особено тези, които не се отнасят конкретно до сектора, са по-скоро генерални идеи като етика и социална отговорност.

Като цяло, експертите са единодушни, че бакалавърските курсове се фокусират върху придобиване на знания за основните концепции и теории на дадена дисциплина с намерението да помогнат на студентите да придобият безпристрастен интелектуален подход към анализа на проблемите и вземане на решения. Мненията за начина, по който това да стане, обаче се различават.

Срещат се твърдения, които може да оспорим, че „студентите се интересуват повече от туризма като индустрия и са склонни да пренебрегват въздействието му върху култура, общество, икономика и множеството последици от това въздействие“ (Kreisel 2011, р. 6). От позицията на собствения опит, а също така подкрепено и от определени изследвания, студентите от поколението Y демонстрират последователен проекологичен поглед със специален акцент върху идеята, че антропоцентричните гледни точки трябва да бъдат смекчени в полза на хармоничната връзка с природния свят (Beckendorff, Moskardo & Murphy 2012). Висшето образование трябва да намери начин да бъде създател на тенденции за образование и устойчивост.

Връзката между туризма и устойчивостта е обект в обширен спектър анализи – академични, правителствени, индустриални. Този масив от знания включва списания (*Journal of Sustainable Tourism*); книги/учебници; международни и национални планове и стратегически документи (Стратегия за устойчиво развитие на туризма); изследвания на учени и организации (Световна организация по туризъм, Световен съвет за пътувания и туризъм и др.). Безспорен императив е устойчиво развитие на туризма, което предлага холистичен поглед върху туристическата система и начините, по които си взаимодейства с природния и социалния свят.

2. Знания и компетентности към устойчиво туристическо развитие

Съвременните изследвания показват, че практическото обучение е недостатъчно – трудов опит в компании и институции, практически дейности в аудиторна и извънаудиторна среда, казуси и работа на терен. Тази недостатъчност рефлектира в недостиг на дигитални компетенции и аналитичен и критичен капацитет (Filipova & Yuleva-Chuchulayna 2021). Точно тези компетенции са необходими за ръководни длъжности, от каквито пазарът на труда има нужда. Този пазар и преди пандемията, а още повече след нея е несигурен и силно променлив. В наши дни иновациите, креативността, съвместното творчество, анализът на големите данни са фундамент за реактивиране на сектора на основата на устойчивост. Що се отнася до необходимите компетенции, следва да се има предвид, че секторът е обширен и може да бъде групиран в три линии: (i) силно бизнес ориентирана линия; (ii) придружаване на туристи; (iii) планиране на туризма. Това налага трансверсални компетентности, за да бъдат студентите гъвкави и адаптивни към пазара на труда. Допълнителна аргументация за необходимостта от такъв вид компетентности носи фактът, че секторът е силно чувствителен към кризисни ситуации.

В тази връзка, прогресивен експериментален и колаборативен е подходът – *Sustainable Tourism Pedagogy (STP)*, рамка за критичен анализ, базирана на шест стълба. Тези шест стълба и техните ключови компетенции са представени в таблица 2.

Таблица 2. Основни стълбове на грамотност и компетенции съобразно STP

Грамотност	Дефиниране	Компетенции
Техническа	Теории, концепции и рамки, които осигуряват фундаментални технически знания, свързани с УРТ, включително техники за планиране, управление и маркетинг (включва се и участие на общността и управление на конфликти)	Конкурентоспособност, адаптирана към устойчиво развитие
Екологична	Осъзнаване на взаимодействията между хората и обкръжаващата среда и последствията, които решенията и действията имат върху тази взаимовръзка. Тези отношения се простират отвъд екологичните измерения до общностни, социални и културни връзки за изграждане на естествена среда.	Социоекологични
Етична	Развитие на ценности и етични позиции в студентското мислене и как тези ценности могат да бъдат придобити не само чрез теоретични знания, но и като практическа мъдрост и чрез опит и съвместно учене в учебен контекст на обществена полза.	Диверсификационен мениджмънт и социално включване
Мултикултурна	Признателност към различни култури, ценности, интереси и властови отношения, които съществуват между заинтересованите страни към устойчивия туризъм. Особено значение имат гласовете, ценностите и знанията на етническите малцинства, маргинализираните групи или лица, които са дискриминирани поради етническа принадлежност, пол и др.	Хуманитарна и мултикултурна
Аналитична	Умения, техники и лични качества, необходими за идентифициране и решаване на проблеми, проучване, за да могат критично да изследват съдържанието и ценностите, свързани с различни дискурси относно УРТ.	Комуникативност Гъвкавост Предприемачество Креативност и инициативност Дигитални и емоционални умения Изследователски капацитет
Политическа	Политическите убеждения, политическите цели и ориентации, символите на политическата система и други периферни въздействия.	Социално и политическо съзнание

Източник: адаптирано по Mínguez, C., C. Martinez-Hernandez, C., C. Yubero. Higher education and the sustainable tourism pedagogy: Are tourism students ready to lead change in the post pandemic era?// Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education, Vol. 29, 2021.

*УРТ – устойчиво развитие на туризма

В научната литература се обсъжда и въпросът за включване на седми елемент – *кризисна грамотност*. С пандемията COVID-19 се изостриха определени проблеми на устойчивостта – несигурност на работното място, екологичен натиск и ефекти от климатичните промени, напрежение от глобалните икономически интереси и загуба на идентичност и наследство.

Според определена група автори кризата с пандемията от COVID-19 може да предложи уникална възможност за пренастройване на туристическите дейности към принципите на устойчивост, автентичност, социална справедливост и сигурност (Benjamin, Dillette & Alderman 2020; Gössling, Scott & Hall 2021; Niewiadomski 2020). По темата се забелязва академичен дебат, тъй като привържениците на бързото възстановяване на индустрията не са склонни към полагане на по-големи усилия за реформиране на туризма, за да стане по-устойчив и по-етичен (Higgins-Desbiolles 2021). В това поле на дебатирание обучението на студентите по туризъм и бъдещата практика са ключови, тъй като неправилният подход може да доведе до обичайните, а не подобрени резултати. Изпъква и възможността за промяна в учебните програми към образование, основано на ценности, като част от бъдещия път към устойчив туризъм. Отворен остава и дебатът относно съответствието на студентите с уменията изисквани от пазара на труда в контекста на настоящата криза (Edelheim 2020).

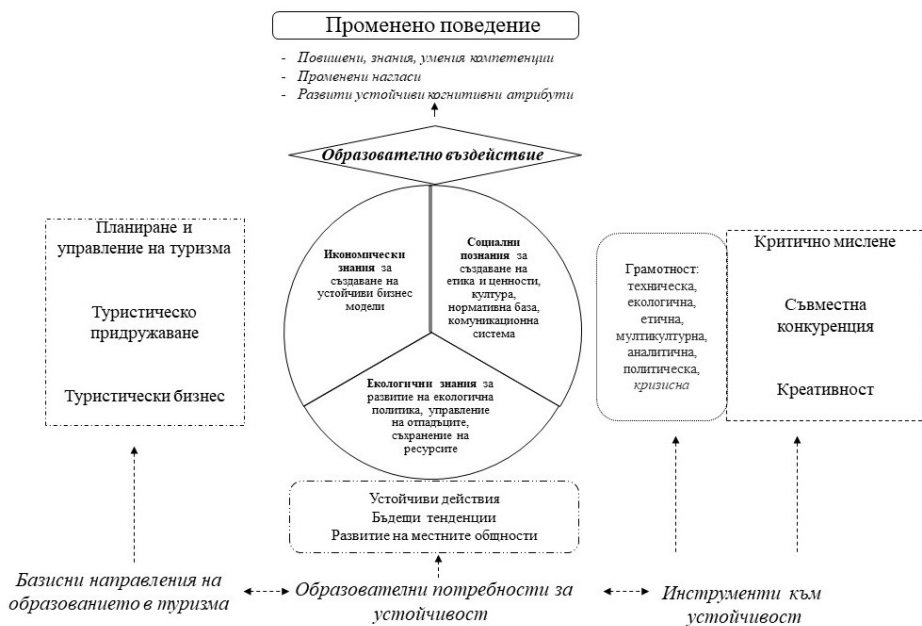
Традиционната парадигма за туризма включва разбирането за него през призмата на различни дисциплини. Срещат се и становища, че различните дисциплини със своя обхват „служат за определяне на епистемологични условия за учените в областта на туризма, но имат незначителна роля във формирането на знания за туризма“ (Coles, Michael Hall & Duval 2006, p. 293). Проучване на изискваните умения при наемане на работа показва следната ранжировка: *ефективна устна комуникация; работа в екип; умения за вземане на решения; критично мислене* (Slocum, Dimitrov & Webb 2019, p. 36).

Умения за визуализиране и критично мислене може да се добият с конвергенция между теория и методически указания към студентите. Това е така поради факта, че за повечето студенти е трудно да създадат концептуална рамка за самостоятелен изследователски проект. За да разбере същността на обучението по устойчивото развитие на туризма, първо се налага да се разгледат редица теоретични концепции, на основата на антропология, социология, икономика, география и др. Без надлежно и изчерпателно разглеждане на гамата от теоретични концепции има опасност от повърхностно ангажиране с темата.

Теоретичната рамка на един изследователски проект на студента обичайно се изгражда с помощта на преподавател – научен ръководител. В научните среди се правят аналогия и разграничение между *теоретичната рамка*, като форма на „отграничение на интелектуалната ангажираност с конкретния предмет на едно изследване“, и *конструкцията на изследването*, която „информира и обогатява изследванията и осигурява надлежно разглеждане на предишни проучвания по

темата“ (Kite, Russo, Couch, & Bell 2012, p. 170). Изследователи в областта приемат „визуализацията заедно с критичното мислене като основни компоненти на обучението по устойчивост“ (Schweinsberg, Wearing & McManus 2013).

Всичко казано намира отражение в предлагания концептуален модел (вж. фиг. 1). В основата на модела са актуалните потребности на обучаемите, глобалните тенденции, разумността на световните граждани, развитието на местните общности и тенденциите в туризма, които трябва да защитават природната среда и да предават знания за устойчивост на другите. Понятието co-competition (съвместна конкуренция) произлиза от collaboration и competition и като идея мотивира обучаемите и увеличава интереса им към обучение (Hsiao & Rashvand 2011). Дискусияният въпрос дали сътрудничеството и конкуренцията възпрепятстват или насърчават творчеството и бизнес иновациите, рефлектира върху въпроса за съвместната конкуренция (co-competition).

Фигура 1. Концептуален модел на образование към устойчиво туристическо развитие

Същностна част от модела е осъществяване на образователна интервенция за развиване на креативно мислене и креативно решаване на проблеми чрез увеличаване на екологичното съзнание. Като цяло, образованието по устойчиво развитие се свързва с творческото решаване на проблемите

(Creative Problem Solving – CPS). Целта на трениране на творческото решаване на проблеми е да развие у обучаемите способност да импровизират, коригират, правят иновации и да бъдат креативни, като фундамент на начина, по който да се мисли за устойчивостта (Thomas 2009; Furukawa 2016). Основната теза е свързана с подход, който включва подробно разглеждане на опазване на околната среда, което кара индивидите да се държат и мислят различно.

Устойчивостта и креативността са ключови въпроси на образованието. Креативното мислене и решаване на проблеми са важен аспект в образованието по устойчиво развитие, защото влияят на мисленето и поведението. Подходът на креативно решаване на проблема включва „идентифициране на съществуващ проблем, свързан с устойчивостта, любопитно отношение, което търси алтернативни решения, използвайки нови идеи“ (Thomas 2009, p. 245). Това означава събиране на знания, нормативна регламентация, нови световни тенденции по отношение на устойчивостта и развиване способността на студентите да правят разлика с тези знания и да променят своето бъдещо отношение и потребителско поведение.

Творческото решаване на проблеми има няколко характеристики, които включват определени предизвикателства, свързани с този тип мислене, включително проектиране на модела на устойчивост и симулационни стратегии, които са подходящи за устойчивостта (Merchie & Keer 2016).

– *Мисловни карти*: графики, изображения, карти подпомагат смисленото и независимо усвояване на материята, което е в подкрепа на същностния процес на генериране на креативност от събиране на текст, интегриране, преобразуване и комбиниране.

– *Мозъчна атака (брейнсторминг)*: мозъчната атака е полезна техника, която увеличава творческото представяне чрез интегриране и разглеждане на проблем с няколко потенциални решения от различна гледна точка. Този подход подпомага студентите да идентифицират най-доброто и най-подходящото решение в серия от потенциални решения.

– *Мандала*: Мандалата, като концентрична диаграма с повтарящи се компоненти, има за цел за подпомогне повишаването на проектния материал чрез възстановяване на съществуващия преди това ред, идентифициране на бариери, емоционални конфликти и връзката с конкретната личност, като по този начин подпомага обучаемите да оформят нови идеи относно съществуващите проблеми.

– *Синектика*: синектиката, като метод (който за разлика от мозъчната атака поощрява критиката и метода на аналогия), улеснява ефективното решаване на сложни проблеми с минимално структурно ограничение. Този подход позволява на обучаемите да упражняват умения, необходими за изобретяването на нов свят на креативно обучение в бъдеще.

– *Техника на изброяване*: изброяването насърчава различното мислене и концептуалното комбиниране, което разширява обхвата от идеи и развива

широтата на мислене на студентите, като засилва креативното решаване на проблемите и насърчава последващо усъвършенстване на такъв тип мислене.

– *Принудителна връзка*: тази техника за креативно мислене, при която се комбинират, на пръв поглед, напълно разнородни елементи, дава възможност да се генерират напълно нови идеи чрез налагане на две или повече решения, концепции, обекти, продукти или идеи за комбиниране, създавайки по този начин нова перспектива и по-добри творчески идеи.

Проучванията показват, че интегрирането на различни техники, включване на креативно решаване на проблеми, съвместна конкуренция, като ефективни механизми за учене, водят до промяна на обучаемите по отношение възприемането им към околната среда и устойчивостта (Chih, Jeou, Sheng, & Yung 2017, p. 98). Счита се, че стратегията за съвместна конкуренция, заложена при дизайна на учебните курсове, е ефективно средство за мотивиране на студентите. Освен мотивацията насърчава и честотата на взаимодействие и творческото мислене за генериране на идеи за решаване на проблемите (Ivanova, Filipova 2022). Като форма на взаимодействие, тя се използва за предаване на имплицитно знание. Такова формирано мислене впоследствие при планиране и реализиране на туристически дейности ще води до решения с минимално въздействие върху околната среда. Експертите посочват, че висшето образование трябва да развива умения у студентите за решаване на проблеми, способност да оценяват въздействието върху околната среда, да инициират и управляват промяната към устойчивост, да идентифицират важните атрибути и да имат задълбочени познания за устойчиво развитие, насърчавайки ги да приемат ценности, благоприятстващи устойчивостта.

Един от съществените уроци от анализа е, че обучението трябва да е насочено към устойчив туризъм, а не за устойчив туризъм (Jennings, Kensbock & Kachel 2010). Образованието за устойчивост се фокусира върху: изграждане на капацитет; съвместни действия на заинтересованите страни; разглеждане на хората като агенти на промяната; критично рефлексивно мислене и др. Това може да стане чрез насърчаване на съвместното взаимодействие между студенти и академичен състав и специалисти чрез групови дискусии и мрежи (Vezzali, Gocovska, Crips & Stathi 2016). Твърдото ни убеждение е, че обучението по туризъм е и ще бъде отчасти приложна област на обучение. Трябва да подготвим завършващите с умения за изследване и управление на проекти, необходими им да станат в бъдеще лидери в различни мениджърски позиции в една от най-големите световни индустрии.

Устойчивият туризъм и образованието по устойчив туризъм са важна характеристика на туристическите изследвания и учебните програми в туристическото образование. Едно от основните предизвикателства за преподавателите по устойчиво развитие на туризма е как най-добре да обвържат туристическата устойчивост (поддържане на туризма) с туризъм, който допринася за устойчивото развитие в нашето образование. За да се разбере връзката между

туризма и природния и социалния свят, се изисква обучаемите да гледат отвъд традиционните бизнес подходи за придобиване на знания.

Туристическата дейност е обект на постоянна промяна и професионалистите в сектора трябва да се адаптират към тази промяна и нейните възможни въздействия, като са подготвени да действат, мислят и планират по различен начин. Все повече и повече тези промени са породени от кризи с природен или антропогенен произход, което има рефлексии и във висшето образование. Освен като обект на изследвания справянето с тези проблеми трябва да намери място в учебните планове и програми, така че да изгради нужните знания, умения и компетенции на бъдещите професионалисти в този сектор (Zenker & Kock 2020). Ясно е, че обучението по туризъм трябва да включва и *различни педагогически подходи*, които да подпомагат развитието на умения, способности и ценности, така че настоящите студенти да станат бъдещи професионалисти, способни да се адаптират към динамичния и уязвим сектор, потвърждение на което е кризата с COVID-19. Тя породи дебат на глобално ниво относно необходимостта от реструктуриране на сектора, чийто модел се счита за неустойчив от определени експерти.

3. Добри практики за образование към устойчиво туристическо развитие

Темата за обучението по устойчиво развитие в рамките на професионалистите в туризма се насърчава от международната общност. Глобални институции и инициативи като UNESCO също подкрепят тази идея с инициативата „Образование за устойчиво развитие (EDS – Education for Sustainable Development)“ и „Дневен ред за целите на устойчивото развитие (Sustainable Development Goals – SDGs)“ на ООН, които адресират постигането на устойчиво развитие чрез образование¹.

Въпреки това експерти считат, че има необходимост от критичен поглед, подобряване на методологиите и нови образователни техники, за да се развие способността на студентите за справяне със сложни проблеми. В допълнение, в днешно време се изискват и нови педагогически стратегии във връзка с онлайн образованието и електронното обучение. Макар и да има определени ограничения, този модел предоставя и определени възможности като персонализация и гъвкавост.

Колаборативен и интегриращ подход предлага създадената през 1999 година образователна мрежа за изграждане на високи постижения в устойчивия туризъм (Building Excellence in Sustainable Tourism Education Network – BEST EN). Тя изследва еволюцията на образованието и научните изследвания за подкрепа на промените в практиките, свързани с туризма и устойчивостта. Акронимът BEST EN идва от Building Excellence in Sustainable Tourism Education Network и определя себе си като „приобщаваща и съвместна мрежа, фокуси-

рана върху създаването и разпространението на знания в подкрепа на образованието и практиката в областта на устойчивия туризъм“ (Building Excellence in Sustainable Tourism Education Network 2022). В основата на изследователските търсения е какво включваме в образователните модули, за да гарантираме, че бъдещите професионалисти са по-добре подготвени да управляват и ръководят в посока прилагане на устойчивост в техния бизнес. Този фокус за подкрепа на образованието по устойчив туризъм като инструмент за промяна в практиката се разширява във времето към създаване на разнообразни образователни ресурси. Всяка година BEST EN провежда събитие *Think Tanks*, на което заинтересованите страни, в т.ч. бизнесът обсъждат въпроси, предизвикателства и иновации, свързани с внедряването на устойчивостта в тяхната дейност. Тези форуми предлагат възможност делегатите да се информират за актуалните проблеми, пред които са изправени туристическите организации, и често впоследствие се превръщат в основа за разработване на казуси, които са част от публично достъпните ресурси на мрежата на нейния уебсайт². Събитията са ежегодни и се провеждат на различни места и под различна подтема на устойчивия туризъм, която да съответства на мястото, експертизата на домакините и е част от широкия обхват от въпроси за устойчивостта, с която членовете на мрежата са ангажирани.

BEST Education Network идентифицира пет групи ценности, които образованието трябва да даде на студентите, за да бъдат успешни лидери в несигурната и изменчива индустрия на туризма. Това са етичност, предприемачество, професионализъм, знания и взаимно уважение (Liburd & Edward 2010). Как тези устойчиви принципи могат да бъдат придобити от студентите, е въпрос на продължителен дебат. Jurowski and Liburd считат, че устойчивостта се внедрява в образованието най-добре не толкова като специален предмет, а като философия, която въздейства на всички основни бизнес субекти. Други автори акцентират на необходимостта фокусът да е върху учене чрез преживяване и обучаемите да имат възможността да приложат знанията и уменията си в практически дейности (Tribe, Education for ethical tourism action 2002).

Често се подчертава, че създадените знания за туризма и устойчивостта, генерирани чрез изследвания и опит, не се прилагат често в туристическата практика. BEST EN е пример за това как чрез широки мрежови връзка, широк набор от членове от всички сектори от системата на туризма могат да се разработят образователни материали с отворен достъп, които да бъдат използвани от всички. Те могат да послужат освен в образованието и на практики и на вземащите решения.

Друга платформа в подкрепа на образованието в областта на туризма е INNOTOUR. Посветена основно на иновациите в туризма, дава поле за среща между академична общност, студенти и предприятия. Тя е Web 2.0 платформа, въведена през 2009, и се основава на съдържание, създадено от потре-

бителите. INNOUTOUR е дело на Центъра за туризъм, иновации и култура на Университет на Южна Дания и е структура, отворена за студенти, изследователи и бизнес потребители от цял свят. Както се посочва в самата платформа, „INNOUTOUR въвежда култура на творчество, която е толерантна към провал, за да насърчи студентите и изследователите да поставят под съмнение установените идеи, да надхвърлят конвенционалните знания и да се стремят към оригиналност“ (INNOUTOUR 2022). Платформата предоставя общодостъпни ресурси – конкретни иновации, и иновативни инструменти.

Таблица 3. Туризъм и PRME във висшето образование в страните от Европейския съюз

Страна	PRME институции от висшето образование (бр.)	PRME във висшето образование по туризъм (бр.)*	Общ бр. на институции, предлагащи висше образование**	Страна	PRME институции от висшето образование (бр.)	PRME във висшето образование по туризъм (бр.)*	Общ бр. на институции, предлагащи висше образование**
1	2	3	4	1	2	3	4
Австрия	6	4	82	Италия	10	7	254
Белгия	5	2	22	Латвия	8	0	24
България	2	2	52	Литва	3	0	47
Хърватия	3	2	119	Люксембург	1	0	6
Кипър	0	0	60	Малта	0	0	6
Чехия	5	0	68	Нидерландия	10	0	50
Германия	2	1	30	Полша	10	6	428
Естония	1	0	20	Португалия	9	2	127
Финландия	8	4	39	Румъния	1	1	92
Франция	39	14	3500	Словакия	1	0	36
Германия	39	10	450	Словения	2	1	61
Гърция	3	3	38	Испания	25	3	84
Унгария	3	1	48	Швеция	11	5	35
Ирландия	7	3	34	Италия	10	7	254
Латвия	8	0	24				

Източник: Seraphin, H., A. C. Yallop, S. M. Smith, G. Modica (2021) The implementation of the Principles for Responsible Management Education within tourism higher education institutions: A comparative analysis of European Union countries// The International Journal of Management Education

*Включва програми по туризъм, хотелиерство, свободно време и събития.

**Институции, предлагащи образование във всички степени над средно образование.

Инициатива на ООН „Принципи на отговорното управление на образованието“ (PRME – Principles for Responsible Management Education) <https://www.unprme.org/> е създадена през 2007 година в опит да се увеличи профилът на устойчивостта във висшето образование по целия свят, да се трансформира мениджмънтът на образованието, да се създадат изследвания и лидерско мислене глобално и да се промотира отговорност към целите на устойчивото развитие (Seraphin, Yallop, Smith, & Modica 2021). Две български висши училища са подписали тази доброволна платформа да трансформират преподаването, изследванията си и лидерство в подкрепа на универсалните ценности на устойчивост, отговорност и етика³ (вж. табл. 3).

Изследванията сред страните от Европейския съюз относно внедряване принципите на отговорен мениджмънт в образованието показват, че съществува напредък, но все още не са напълно внедрени във висшето образование. Основните причини са: поради липса на финансови ползи за институциите, липса на ясна връзка между PRME и ефективността на дестинациите, PRME не са напълно внедрени в учебните програми по туризъм. В същото време, макар и не подписали тази инициатива, редица висши училища включват в учебните си планове дисциплини относно устойчиво развитие и принципи на концепцията са заложени в учебните програми на фундаментални и профилиращи туристически дисциплини.

Заклучение

Тъй като студентите са бъдещите практики, вземащи решения, висшите училища имат мисията да променят мисленето и поведението на обучаемите по отношение на устойчивостта. Обзорът на съществуващите проучвания позволява да систематизираме ключови условия това да се реализира:

- възприятията на преподавателите, културното многообразие и лидерството представляват потенциални условия за индивидуалната връзка учене – творчество, а от там и отношение към устойчиво развитие на туризма;
- ролята на сътрудничеството и конкуренцията при индивидуалните учебни постижения има взаимозависимост от променливостта и мултипроектната обкръжаваща среда. В тази връзка, интерес представлява състоянието на връзката между образователната атмосфера и креативността на обучаемите.

Широко признато е, че познанията за устойчивост предполагат стимулиране на креативни идеи на обучаемите и че учебната среда има сериозен потенциал да въздейства на компетенциите за развитие, уменията и знанията за устойчивост. Чрез подходящ дизайн на обучителните курсове и обучителната среда се формира индивидуално мислене за устойчивост. За да се оцени образованието за устойчивост и неговото въздействие върху поведението на индивидите, е необходимо да се отразят реалните резултати от обучението.

Тоест поведението на индивидите зависи от това какво могат да направят и какво да научат от предоставените в учебния процес знания за устойчивост. Творческото решаване на проблеми и стимулиране на креативността могат да бъдат ключови двигатели на устойчивостта.

Образованието предполага преход между идентичностите, формиране на агресивно, натрапчиво поведение при конкуренция и ненатрапчивост при сътрудничество. Интегрирането на познания по устойчивост в креативна образователна среда води до кохезия на среда и устойчивост, нещо повече – осигуряването на подходяща среда води до подобрена устойчивост.

Всичко казано до тук подкрепя твърдението, че образованието е едно от най-мощните средства за устойчиво развитие, в това число и на туризма. Посетяването на качествено образование е в основата за създаване на устойчиви общества.

БЕЛЕЖКИ

1. UNESCO, Инициативата „Образование за устойчиво развитие“ (EDS – Education for Sustainable Development); достъпно на <https://www.unesco.org/en/education/sustainable-development> [10.12.2022];

Дневен ред за целите на устойчивото развитие (Sustainable Development Goals – SDGs) на ООН; достъпно на <https://sdgs.un.org/goals> [10.12.2022].

2. https://www.besteducationnetwork.org/Resources_Available.
3. <https://www.unprme.org/signatory-members>.

REFERENCES

- BECKENDORFF, P., MOSKARDO, G., & MURPHY, L., 2012. Environmental attitudes of Generation Y students: Foundations for sustainability education in tourism. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, vol. 12, no. 1, pp. 44–69; DOI: 10.1080/15313220.2012.650063.
- BENJAMIN, S., DILLETTE, A., & ALDERMAN, D. H., 2020. “We can’t return to normal”: committing to tourism equity in the post-pandemic age. *Tourism Geographies*, vol. 22, no. 3, pp. 476 – 483, DOI: 10.1080/14616688.2020.1759130.
- BESTEN -*Building Excellence in Sustainable Tourism Education Network.*, 2022. Retrieved from https://www.besteducationnetwork.org/Aims_Structure
- CHIH, -H. L., JEOU, -S. H., SHENG, -F. C., & YUNG, -C. H., 2017. Analysis of tourism and hospitality sustainability education with co-competition creativity course planning. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, vol. 21, pp. 88 – 100.

- COLES, T., MICHAEL HALL, C., & DUVAL, D., 2006. Tourism in post-disciplinary industry. *Current Issues in Tourism*, vol. 9, no. 4&5, pp. 293 – 319.
- EDELHEIM, J., 2020. How should tourism education values be transformed after 2020? *Tourism Geographies*, vol. 22, no. 3, pp. 547 – 554. DOI: 10.1080/14616688.2020.1760927.
- FILIPOVA, M., & YULEVA-CHUCHULAÏNA, R., 2021. Individual Competencies of Teachers in the Process of Digitalization in Higher Education. *Strategii na obrazovatelna i nauchna politika-Strategies for Policy in Science and Education*, vol. 29, no. 3. <https://doi.org/10.53656/str2021-3-3-indi>. (In Bulgarian).
- FURUKAWA, C., 2016. Dynamics of a critical problem-solving project team and creativity in a multiple project environment. *Team Performance Management*, vol. 22, no. 1/2, pp. 92 – 110.
- GÖSSLING, S., SCOTT, D., & HALL, C. M., 2021. Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 29, no. 1, pp. 1 – 20, DOI: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- HIGGINS-DESBOLLES, F., 2021. Challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19. *he “war over tourism”: challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19*, pp. 551 – 569, DOI: 10.1080/09669582.2020.1803334.
- HSIAO, K. F., & RASHVAND, H. F., 2011. Integrating body language movements in augmented reality learning environment. *Human-centric Computing and Information Sciences*, vol. 1, pp. 1 – 10.
- INNOTOUR, 2022. *INNOTOUR – Tourism Research*. Retrieved from: <https://www.innotour.com/>
- IVANOVA, P., & STANKOVA, M., 2021. Incorporating Sustainability of Tourism Using the Triple Bottom Line Concept for Risk Prevention. *Journal of Balkan Ecology*, vol. 24, no. 1, pp. 23 – 34.
- IVANOVA, P., 2006. *Ustoichivo razvitie na privatizirane khoteli v Bŭlgaria. Avtoreferat na disertatsionen trud*. Svishtov: SA „D. A. Tsenov“. (In Bulgarian).
- IVANOVA, P., & FILIPOVA, M., 2022. Redesign of Economics Education for Creating a Flexible and Adaptive Learning Environment. *Strategii na obrazovatelna i nauchna politika-Strategies for Policy in Science and Education*, vol. 30, no. 4, pp. 1 – 18. <https://doi.org/10.53656/str2022-4-1-red>. (In Bulgarian).
- JENNINGS, G., KENSBOCK, S., & KACHEL, U., 2010. Enhancing ‘Education About and For Sustainability’ in a Tourism Studies Enterprise Management Course: An Action Research Approach. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, vol. 10, no. 2, pp. 163 – 191.

- KITE, J., RUSSO, S., COUCH, P., & BELL, L., 2012. The Honours Year— A Reflection on the Experience from Four Former Students. *Journal of Geography in Higher Education*, vol. 36, no. 1, pp. 165 – 177.
- KREISEL, W., 2011. Some thoughts on the future of research on leisure and tourism geography. *Current Issues in Tourism*.
- LIBURD, J., & EDWARD (Eds.), 2010. *Understanding the sustainable development of tourism*. Oxford: Woodeaton.
- MERCHIE, E., & KEER, H. V. 2016. Mind mapping as a meta-learning strategy: Stimulating pre-adolescents' text-learning strategies and performance? *Contemporary Educational Psychology*, vol. 46, pp. 128 – 147.
- MÍNGUEZ, C., MARTÍNEZ-HERNÁNDEZ, C., & YUBERO, C., 2021. Higher education and the sustainable tourism pedagogy: Are tourism students ready to lead change in the post pandemic era? *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, vol. 29. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100329>.
- NIEWIADOMSKI, P., (2020). COVID-19: from temporary de-globalisation to a re-discovery of tourism? *Tourism Geographies*, vol. 22, no. 3, pp. 651 – 656, DOI: 10.1080/14616688.2020.1757749.
- PARKER, K. A., 2012. *Introduction: Sustainability in higher education*. Sterling: Stylus Publishing, pp. 1 – 16.
- SCHWEINSBERG, S., WEARING, S. L., & MCMANUS, P., 2013. Exploring sustainable tourism education in business schools: The honours. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, vol. 20, pp. 53 – 60.
- SCROBOTA, M., 2014. Education for sustainability in Poland - a narrative literature review . *The Journal of Education, Culture and Society*, vol. 2, pp. 223 – 236.
- SHARMA, G. D., THOMAS, A., & PAUL, J., 2021. Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework. *Tourism Management Perspectives*, vol. 37, <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100786>.
- SLOCUM, S., DIMITROV, D., & WEBB, K., 2019. The impact of neoliberalism on higher education tourism programs: Meeting the 2030 sustainable development goals with the next generation. *Tourism Management Perspectives*, vol. 30, pp. 33 – 42.
- THOMAS, I., 2009. Critical Thinking, Transformative Learning, Sustainable Education, and Problem-Based Learning in Universities. *Journal of Transformative Education*, vol. 7, no. 3, pp. 245 – 264; <https://doi.org/10.1177/1541344610385753>.
- TRIBE, J., 2002. Education for ethical tourism action. *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 10, no. 4, pp. 309 – 324. <https://doi.org/10.1080/09669580208667170> .

- VEZZALI, L., GOCTOVSKA, M., CRIPS, M., & STATHI, S., 2016. On the relationship between cultural diversity and creativity in education: The moderating role of communal versus divisional mindset. *Thinking Skills and Creativity*, vol. 21, pp. 152 – 157.
- WILLSON, E., VON DER HEIDT, T., LAMBERTON, G., & MORRISON, D., 2012. *We are moving toward education for sustainability? A study of sustainability embeddedness in a first-year undergraduate business/ tourism curriculum*. BEST EN Think Tank XII mobilities and sustainable tourism.
- ZENKER, S., & KOCK, F., 2020. The coronavirus pandemic – A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*, vol. 81, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>.

HIGHER EDUCATION IN SUPPORT OF THE SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the ways in which sustainable tourism is implemented in education. The need for this incorporation is identified and essential components through which it can be realized in tourism education are outlined. *The object* of the study is higher education in tourism, and its *subject* is the implementation of knowledge, skills and competences in students for the sustainable development of the sector. *The main thesis* of the author is that implementing the goals of sustainable development in tourism education and building a new way of thinking has an impact on the future abilities of professionals in the sector to achieve its long-term viability.

On the basis of exploration of existing literature, as well as on the basis of own scientific and teaching experience, a conceptual model for education towards sustainable tourism development has been built and proposed. As an additional result of the research, good international practices and opportunities for education in the direction of sustainable tourism are presented.

Keywords: higher education; sustainable development of tourism; sustainable development goals; multidisciplinary nature of tourism

✉ **Dr. Petya Ivanova, Assoc. Prof.**

Web of Science Researcher ID: ABG-2481-2021

ORCID iD: 0000-0002-7268-0442

D. A. Tsenov Academy of Economics
Svishtov, Bulgaria

E-mail: p.ivanova@uni-svishtov.bg